

A VESZPRÉMI PÜSPÖKSÉG „HOSSZÚ 19. SZÁZADA”

A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYE TÖRTÉNETE
1777–1917 KÖZÖTT
2025

*A Veszprémi Érseki Főiskolán 2022. május 4-én
és 2023. szeptember 28-án rendezett konferenciák előadásai*

Szerkesztette

Karlinszky Balázs – Varga Tibor László

Veszprém, 2024

A kötet előkészítését és megjelenését támogatta

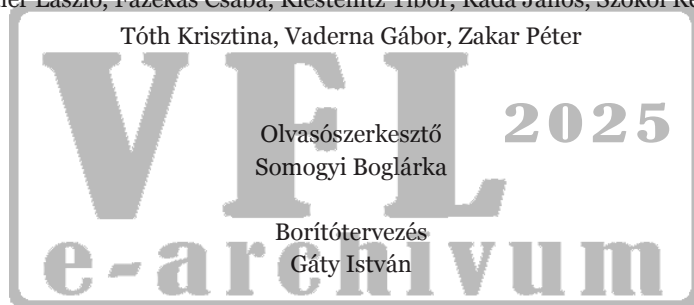

A kötet egyes írásai az NFKFIH K 134806. számú („OTKA”) pályázat keretében és támogatásával készültek

Az összefoglalókat fordította

Etler László, Fazekas Csaba, Klestenitz Tibor, Rada János, Szokol Réka

Tóth Krisztina, Vaderna Gábor, Zakar Péter

Nyomdai előkészítés

Léstyán Kinga

A borítón a veszprémi barokk székesegyház Ranolder-albumbeli (VÉK 47932) képe, illetve az 1841-ben készült egyházmegyei térkép (VFL IX.7.a. no. 49.) részlete látható.

HU ISBN 978-615-82516-1-7

HU ISSN 0238-7190

© A tanulmányok szerzői, 2024

© Veszprémi Főegyházmegyei Könyvtár és Levéltár, 2024

Kiadja a Veszprémi Főegyházmegyei Könyvtár és Levéltár

Felelős kiadó: Dr. Karlinszky Balázs

Nyomdai munkálatok: OOK-Press Nyomda, Veszprém

Megjelent 200 példányban

Prof. Dr. Adriányi Gábor atya
emlékére

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ.....	8
-------------	---

Politika, gazdálkodás, működés

Fazekas Csaba:

A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYE KÉPVISELETE A REFORMKORI ORSZÁGGYŰLÉSEKEN	9
---	---

Karlinszky Balázs:

TEMPLOMÉPÍTÉSEK 1778 ÉS 1847 KÖZÖTT A BAKONYBAN ÉS KÖRNYÉKÉN	27
--	----

Nagy Szabolcs:

HÁZASSÁG ÉRVÉNYTELENÍTÉSI PEREK

A VESZPRÉMI PÜSPÖK SZENTSZÉKE ELŐTT A 19. SZÁZAD VÉGÉN	49
--	----

Tóth Krisztina:

A VESZPRÉMI PÜSPÖKSÉG GAZDÁLKODÁSA A 19. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN	65
--	----

Zakar Péter:

A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYE 1848/49-BEN.....	83
--	----

Egyéni és közösségi életutak az egyházmegyében és azon kívül

Fogl Krisztián:

GYÖMÖREY LAJOS CSABRENDEKI ADMINISZTRÁTOR HITEHAGYÁSA

A 19. SZÁZAD KÖZEPÉN	107
----------------------------	-----

Kanász Viktor:

ISKOLAMESTEREK A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYÉBEN

AZ 1778–1779-ES CANONICA VISITATIO TÜKRÉBEN.....	137
--	-----

Mózessy Gergely:

VESZPRÉMIEK A SZÉKESFEHÉRVÁRI PÜSPÖKSÉG KORAI ÉVEIBEN	163
---	-----

Vaderna Gábor:

HORVÁTH JÁNOS KANONOK ÉS A KÉPZELŐERŐ.....	183
--	-----

Zakar Péter:

A 4. HUSZÁREZRED VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYÉBŐL AJÁNLOTT TÁBORI PAPJAI	199
--	-----

Hornig Károly püspök egyházmegyei és országos tevékenysége

Galamb Zsuzsanna:

HORNIG KÁROLY PÜSPÖK TEMPLOMÉPÍTKEZÉSEI..... 219

Karlinszky Balázs:

A VESZPRÉMI PÜSPÖKI AULA 1913-BAN.

ADALÉKOK AZ EGYHÁZJOGI ELŐÍRÁSOK GYAKORLATI MEGVALÓSULÁSÁHOZ..... 241

Klestenitz Tibor:

EGY KATOLIKUS HETILAP A KÖZÖSSÉGSZERVEZÉS SZOLGÁLATÁBAN.

A VESZPRÉMI KÖZLÖNY (1884–1892)255

Rada János:

BÁRÓ HORNIG KÁROLY VESZPRÉMI PÜSPÖK ÉS AZ EGYHÁZPOLITIKAI KÜZDELMEK273

Tóth Krisztina:

SZENTSÉKI FORRÁSOK HORNIG KÁROLY BÍBOROSI KINEVEZÉSÉHEZ293

Szerzetesrendek az egyházmegyében

Boros Zoltán:

BENCÉS PLÉBÁNIÁK A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYÉBEN A DUALIZMUS IDEJÉN311

Dénesi Tamás:

FELOSZLATÁS ÉS REORGANIZÁCIÓ.

BENCÉS INTÉZMÉNYEK AZ EGYHÁZMEGYÉBEN (1777–1848).....335

Szekér Barnabás:

PIARISTÁK ÉS A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYE.....357

Szokol Réka:

BIRTOKOSOK ÉS LELKIPÁSZTOROK – JEZSUITÁK NAGYKAPORNAKON385

Vida Beáta:

ZIRC FEJLŐDÉSE AZ APÁTSÁG FÜGGETLENEDÉSÉNEK IDEJÉN405

ZIRC FEJLŐDÉSE AZ APÁTSÁG FÜGGETLENEDÉSÉNEK IDEJÉN*

A 17. század végén a sziléziai Heinrichau, mai nevén a lengyelországi Henrykow apátsága vállalta magára a zirci birtokok visszaszerzését. Heinrichau Szilézia egyik nagy múltra visszatekintő és talán leggazdagabb apátsága volt, 1222-ben alapította Miklós boroszlói kanonok a sziléziai Münsterberg (ma Ziębice, Lengyelország) közelében.¹ Az alapítás során olyan területek kerültek az apátság birtokába, melyeket Miklós kanonok I. Piast Henrik hercegtől kapott, így az elkövetkezendő évszázadokban hercegi alapításúnak titulálták apátságukat a heinrichau szerzetesek. Heinrichau birtokainak és berendezkedésének köszönhetően tekintélyes egyházi intézménnyé fejlődött, így a szerzetesek jó befektetésként tekintettek a zirci megújulásra.² A heinrichau és a lilienfeldi apátság 1699. december 15-én megegyezett Zirc jogainak átruházásáról, amiért a sziléziaiak 31.000 forintot fizettek.³ Az uralkodói jóváhagyást a következő év december 17-én szerezték meg, amikor I. Lipót kinevezte Heinrich Kalertet zirci apátnak.⁴ Ettől kezdve egészen 1814-ig a heinrichau apátok egyben Zirc előjárói is voltak – ám magyar címüket a mindenkori uralkodónak minden esetben meg kellett erősítenie.⁵

Annak ellenére, hogy a sziléziai apátságnak sok nehézséget okozott a zirci ciszterci élet újjászervezése, a 18. század során az építkezések és a fejlődés időszaka következett. A szerzetesek számára egyértelmű volt, hogy az új templom és monostor csak akkor lesz életképes, ha az apátság körül falut hoznak létre a kifosztott település helyén. A munkaerő szempontjából a környék betelepítése is nélkülözhetetlen volt. Heinrichau tagadhatatlan érdeme, hogy mindent megtett Zirc felvirágoztatásáért.

* Az írás az NFKFIH K 134806. számú („OTKA”) pályázat keretében és támogatásával készült.

¹ ALPÁR, 1942. 17.

² FORGÓ, 2013. 41.

³ MNL VeML XII.2.a. C27.

⁴ MNL VeML XII.2.a. C27., C90a.

⁵ HORVÁTH, 1930. 125., ALPÁR, 1942. 19., MNL VeML XII.2.a. C86.

A rendtagok képzése

A zirci apátság újjáélesztése után II. (Nagy) Frigyes porosz király (1740–1786) megtiltotta Heinrichaunak, hogy magyar származású növendékeket oktassanak Sziléziában. Ám eddig nem tisztázott okokból a tiltás előtt sem vettek fel magyar származású jelentkezőt, pedig többen érdeklődtek a ciszterci lét felől.⁶ Az első zirci konvent tagjai mind német anyanyelvűek voltak, és bár a *Historia domus* szerint megszerették választott hazájukat, a nyelvet is megtanulták, az uralkodói jóváhagyás feltételét képezte a hazai szerzetesek jelenléte is.⁷

A magyar noviciátus csak politikai okok miatt jött létre. Amikor a zirci születésű Eisinger István Kandid apát (1749–1763) jóvoltából felvételt nyert, el kellett volna mennie Heinrichauba, hogy ott megkezdje próbaévet. Ám nem kapott beutazási engedélyt, így a határról vissza kellett fordulnia. Rövid ideig civil ruhában vett részt a liturgiákon, mire 1755. május 17-én az apát engedélyével megtörtént az első noviciusbeöltöztetés Zircen. A jelölt az apát nevét kapta, tehát Kandid lett.⁸ A következő évben, a templom búcsújának ünnepén a perjel kezébe tette le fogadalmát,⁹ a kisebb rendeket pedig Pannonhalmán

⁶ „Az időben zúgolódtak némelyek mondván: megsokasítottad a sziléziai népet, de nem növelted az örömet; azon okból, hogy eddig egyetlen magyar jelentkezőt sem vettek fel. Sokan látszottak ugyan hivatottaknak, de kevesen választottaknak, mert azt tapasztaltuk, hogy szellemük nem Istentől való. Mégis, hogy a zirci konvent eleget tegyen a panasznak, kérelmet nyújtott be Gerhard apátnak két kopogtató magyar fiatal felvétele ügyében. Az egyik nemesi származású, a másik paraszti, de erőnyességében az előbbinél nemesebb. Az első az ekére téve kezét visszafordult, a másik, Pap nevű, kitartott a hivatásban, és kitöltve a noviciátust a Károly nevet kapta. Nem csak tökéletes férfivé vált, hanem buzgóvá is. Buzgóságának mindkét monostor adósa. Olaszfaluban, a monostorhoz legközelebb fekvő faluban az eretnekek megtérítése [az ő műve]. NB. Heinrichauba küldték ki a noviciátus és a tanulmányok elvégzésére. Ebben az évben az Úr meglátogatta engedetlen népét, és pestisjárványt bocsátott rá, amely erősen dühöngött Magyarországon, ezer és ezer halandó életét követelte.” MNL VeML XII.2.a. B2a. N. 75. A jelzet a *Historia domus* takarja; a kötetre a későbbi számos hivatkozás miatt a továbbiakban HISTDOM-ként hivatkozom. A forrás magyar fordítását dr. Baán Elizeus készítette.

⁷ ALPÁR, 1942. 20. „A Zircen élő testvérek egész közösségének tetszik Magyarország az egy Ambrosius atya kivételével, aki pedig jámbor és tanult szerzetes férfiú. Ő ismételt könyörgő levelekkel kérte visszahívását, és el is nyerte a prelátus úrtól. Útra is készült július 24-én, bár gyengélkedett, és kocsirúdját a szülőföld felé fordította. Magával vitt egy jelöltet, a vespriáni Faust Dánielt, egy gyertyaöntő fiát. De hogy itt ne csökkenjen a testvérek száma, sőt inkább növekedjék, két másik testvért jelöltek ki Zirc számára. Az egyik Falck Miklós atya, a másik Pap Károly atya, az első, akit ebből a kiváló Magyarországból vettek fel a Rendbe és Heinrichauba.” HISTDOM n. 125.

⁸ „Május 17-én, pünkösöd vigíliáján Kandid apát úr beöltöztette az első zirci noviciust, Eisinger Istvánt, és a nevét adta neki. Bizonynal nem elvetélt név, hiszen Kandid (ragyogó) a neve. Adja Isten, hogy ragyogjon is a Lélekben!” HISTDOM n. 200.

⁹ „Eisinger Kandid novicius testvér ugyanis, miután befejezte Zircen a noviciusi évet, Kandid apát úr rendelkezése szerint a tiszteletre méltó Péter perjel atya előtt letette ünnepélyes fogadalmát ezekre a helyekre, melyeket Heinrichaunak és Zircnek neveznek.” HISTDOM n. 205.

a bencés főapáttól kapta meg. Eisinger Kandid esete felhívta a figyelmet arra, hogy az oktatást és a jelöltek képzését is meg kellett szervezni Zircen, ugyanis időközben többen kérték felvételüket a szerzetesekhez. A nehéz helyzet 1763-ig tartott, amikor a magyar növendékek képzése is újra Heinrichauban zajlott.

A szerzetesek oktatásában ismét nagy változás történt. Egyrészt a következő években újra tanulhattak a jelöltek Zircen, másrészt a kor követelményeinek megfelelően a szerzeteseknek magasabb iskolázottságra is szükségük volt, így a budai és nagyszombati egyetemeken is megfordultak a ciszterciek, ahol többen doktori címet is szereztek. A jezsuita rend feloszlata is hatással volt a rendi oktatásra.¹⁰ A helytartótanács 1785-ben utasította a heinrichau-i-zirci apátot, hogy a rend növendékeit a központi papnevelő intézetbe küldje.¹¹ A következő évben öt novícius kezdte meg ott a tanulmányait.¹²

Dréta Antal perjelsége alatt azonban már szabadon vehettek fel jelentkezőket a zirci ciszterciek, többé nem küldtek senkit Sziléziába, hanem azt szorgalmazták, hogy a növendékek Veszprémben tanulják a hittudományokat. A zircieknek volt háza a városban, így egy felügyelővel együtt odaköltöztek,

¹⁰ PISZTER, 1986. 314. „[1773-ban] kijött egy pápai bulla, melynek erejével a Jézus Társasága nevű rendet, vagyis a jezsuitákat megszüntetik. Most Péter kulcsait XIV. Kelemen tartja kezében, és II. József császár uralkodik. Az okokat nem hozták nyilvánosságra, egyedül a pápa előtt ismertek még. Valóban csodálni való, mert ez a rend az egész világon széltében-hosszában elterjedt, tanításának fényével, gazdagságának hatalmával, szerzeteseinek számával az összes többi rendet megelőzte, és a királyok és fejedelmek udvaraiban mindenütt nagy befolyása volt. Most hogy ez a Társaság megszűnt (amennyiben mindenfelé egyedül ők voltak otthon az egyetemeken, az iskolákban tanítottak, a tanítás fényét árasztották, ők irányítottak minden egyházi hivatalt is – kivéve a pápaságot, mert ilyen magas csúcsra soha egyetlen jezsuita sem merészkedett), úgy döntött a kegyes császári és királyi parancs, hogy a továbbiakban a ciszterciek, premonstreiek, pálosok és ferencesek foglalják el a filozófiai és teológiai katedrákat. Ezért, hogy ezek a szerzetesek alkalmassá tegyék magukat a tanítás fényének szétszórására, legfelsőbb királyi paranccsal kegyesen elrendeltetett, hogy a ciszterciek kettő, a premonstreiek kettő, a pálosok négy, a ferencesek szintén két tehetségesebb személyt küldjenek el a nagyszombati egyetemre évenként saját költségükön, hogy filozófiai és teológiai tanulmányokat folytassanak. Ennek a kegyes királyi parancsnak főtisztelendő apát urunk eleget akarván tenni, a cseh Csermák Ágoston atyát és a sziléziai Lux Menyhért testvért elengedte, hogy az említett nagyszombati egyetemen zirci monostorunkból elsőként kezdjék meg filozófiai és teológiai tanulmányaikat, és ők ez év december 5-én meg is kezdték ott a tanulást.” HISTDOM n. 327. 1773. év.

¹¹ MNL VeML XII.2.a. C1177.

¹² MNL VeML XII.2.a. C1221. „Néhány évvel ezelőtt adta ki II. József azt a királyi rendeletet, hogy minden szerzet küldje el minden jelöltjét nyilvános szemináriumba magasabb tudományokra, és a monostorok fizessék az eltartásukat. A mi monostorunk tehát 5-öt küldött Budára. Ezek közül egyesek két, mások három évig tanultak nagy ráfordításokkal, és mégis közülük egy sem öltözött be. Az első, a leghálátlanabb, aki a többieket is elpártolásba vitte, a saját kérésétől táncolt vissza, mintha elfelejtette volna azt is, hogy Sziléziába megy noviciátusba, ha véletlenül itt eltörölnek minket. A második elment, mert gyógyíthatatlan betegséget kapott. A harmadikat elbocsátottuk, mert nem jó bizonyítványt kapott. A negyedik és ötödik ugyan ünnepélyesen bevonultak, de egy nappal a beöltöztetés előtt visszamentek a világba, azzal a megokolással, hogy nem képesek megtartani a Szt. Regulát és a rendünk szabályait.” HISTDOM n. 395. 1789. év.

és a helyi szemináriumban kezdtek el tanulni.¹³ Ráadásul a 19. század során a zircieknek mindig volt diákja a bécsi Pazmaneumban is,¹⁴ de a pesti központi szemináriumot is látogatták ciszterciek. A későbbi apátok is fontosnak tartották, hogy a rendi tanárok kitűnő képzésben részesüljenek, így többen látogatták a heiligenkreuzi apátság hittudományi képzéseit is.¹⁵ Ebben az időszakban a szerzetesek több gimnázium fenntartói lettek, így jelentős tanárihiányban szenvedtek. Ezt orvosolandó az utolsó éves hallgatókat tanárként alkalmazták az iskolákban, és magántanulónként fejezték be felsőbb iskoláikat. Az oktatás kérdése hosszan elnyúló gondokat okozott, így megszületett az önálló zirci hittudományi intézet terve.¹⁶

A szerzetesek elemi iskolákban tanítanak

A középkorban a ciszterci szerzetesek nem foglalkoztak a mai értelemben vett oktatással. A rend feladatai között a lelkipásztorkodás sem szerepelt. A 13. századtól azonban megfigyelhető, hogy a faluvá fejlődött birtokaikon a szerzetesi munka a hit tanítására is kiterjedt. Az újkorban az oktatást az egyházi intézmények végezték. A 18. században Zirc lakosainak többsége német anyanyelvű volt, és az apátság többi birtokával szemben mindannyian katolikusok. A hívek lelki gondozása a ciszterciek feladatai közé tartozott, erre a célra külön kijelöltek egy plébánost, aki a falu templomában látott el szolgálatot. Már a század második felében létezett kezdetleges oktatás Zircen. 1779-ben a 35 éves Johannes Schwalm volt az iskola rektora, aki német nyelven oktatatta az elemi ismereteket: olvasást, írást és aritmetikát.¹⁷ A 18. század végétől a települést érintő meghatározó dokumentumok részben magyar nyelven íródtak. Ennek ellenére az oktatásban csak később következett be változás. A szomszédos falvakból sokan költöztek Zircre, a lakosok száma rohamosan nőtt. A vegyes nemzetiségű településen a hivatalos latin nyelv használata megmaradt.¹⁸

¹³ PISZTER, 1986. 314.

¹⁴ MNL VeML XII.2.a. C1769.

¹⁵ BÉKEFI, 1896. 57.

¹⁶ PISZTER, 1986. 315.

¹⁷ MNL VeML XII.2.a. C933., CVV 123–124.

¹⁸ Az 1880-as évektől az apátságban működő hittudományi iskolában a képzés magyar nyelven zajlott. Az átmenet folyamatos volt, 1894-ben a zirci apát körlevelet írt a lelkészeknek, amelyben pártolta a magyar nyelven történő tanítást. Ez azt jelenti, hogy a zirci apátság által fenntartott iskolákban a csaknem száz évig tartó német tanítást leváltotta a lakosok által beszélt magyar nyelv. Arra is következtethetünk, hogy az apátság újbóli megalapítása óta eltelt másfél évszázad során a német ajkú lakosság asszimilálódott, ez nem meglepő, mivel a korszellemnek megfelelően az apátság szerette volna beolvasztani őket.

Veszprém vármegye 1784. évi gyűlésén megvitatták az elemi iskolák helyzetét is. A fő kérdést az jelentette, milyen forrásból lehet új iskolákat építeni, illetve a régiakat fenntartani. A gyűlésen a földesurak nem tudtak döntést hozni erről, ezért Esterházy Imre főispán felszólította a zirci perjelt, hogy a konvent hozzon áldozatot ez ügyben. Christof Bonaventura perjel a veszprémi püspök támogatásával felajánlotta, hogy erre a nemes célra, tehát az oktatásra, két rendtagot biztosít a megyének, teljes ellátással.¹⁹ Ezzel a zirci apátság a veszprémi püspökséggel és a káptalannal együtt a veszprémi elemi iskola alapítója lett. „1785-ben a kegyelmes püspök úr tanácsára a mi ajánlásunk és megmentésünk végett (hogy ne lehessen hibáztatni minket, mint semmittevőket és haszontalanokat), Veszprémben létesült egy elemi iskola három testvérünk alkalmazásával a monostorunk költségén. Klose Alberik atya, mint igazgató, Zách Tóbiás atya, mint a 3., és Jockischmann Pius atya, mint a 2. osztály tanára. Az 1. osztály tanára világi, a város alkalmazásában.”²⁰ Tehát ettől az évtől három zirci ciszterci szerzetes tanítóként szolgált az iskolában. A későbbiekben ez bonyodalmakat okozott Veszprém és Zirc között. Mivel a ciszterciek is tanítottak, a perjel vonakodott kifizetni a veszprémi oktatók éves bérét, hiszen a feladatot házon belül is el tudták látni.²¹

Időközben az uralkodó kiadott egy rendeletet, amely szerint a papok elsődleges feladata a lelkigondozás.²² A Veszprémben oktató szerzetesek visszatértek Zircre, ám az apátság tovább fizette két világi tanár bérét, amit átmeneti megoldásnak gondoltak. Néhány évvel később ugyanis kérvényezték, hogy mentsék fel őket a tanítók fizetésének kötelezettsége alól, mivel rendtagokkal szerették volna ellátni a feladatot.²³ Valóban így is történt, hiszen Zak Tóbiás, Fittler Emil, Korporics Mór, Bauch Gottfrid és Dréta Antal a tanárok között szerepeltek, 1801-től pedig Fabó Mihály lett az igazgató, aki feladatai ellátása érdekében Veszprémbe költözött.²⁴

A szervezett oktatás Zircen összhangban volt az országos eseményekkel. Azzal, hogy a rend tagjai oktattak, majd később a szerzetesek iskolafenntartóvá váltak, a ciszterciek megmenekültek II. József szerzetesrendek feloszlátását célzó rendeletétől. A következő évtizedekben azonban az iskolák működtetése teljesen megváltoztatta a szerzetesek életét. A zirciek számára egyre

¹⁹ MNL VeML XII.2.a. C1175., BÉKEFI, 1896. 30.

²⁰ HISTDOM n. 373.

²¹ MNL VeML XII.2.a. C1311.

²² BÉKEFI, 1896. 31.

²³ MNL VeML XII.2.a. C1299., BÉKEFI, 1896. 31.

²⁴ BÉKEFI, 1896. 31. Még 1870-ben is a zirci apátság fizette néhány veszprémi tanár bérét. Rezsutsek Antal apát ugyan ebben az évben kijelentette, hogy az apátság falvaiban és pusztáin iskolákat kíván építtetni, hogy a jövő nemzedéke megfelelő oktatásban részesülhessen. Az anyagi forrást minderre azzal teremtette meg, hogy józan megszorításokat eszközölt, és a jövedelmező birtokokat tovább fejlesztette, hogy azok bevételeiből a kevésbé prosperáló területeket is felvirágoztathassa. BÉKEFI, 1896. 76.

nagyobb gondot okozott a veszprémi oktatásban való részvétel, mivel a szerzetesek a plébániáik mellett is működtettek iskolákat, amelyekben szintén tanítottak rendtagok. Sőt, 1785-től már Zircen is oktattak: két elemi osztályban tanítottak a szerzetesek.

Zircen már 1780 előtt is zajlott alapszintű oktatás. Nem tudjuk pontosan, hogy mikor alapították az iskolát, illetve mikortól beszélhetünk rendszeres oktatásról. A zirci apátság kérvényezte, hogy két rendi tanítóval elemi iskolát állíthasson fel a településen. Ezt a Helytartótanács 1785. október 4-én jóváhagyta. A pécsi kerületi iskolafelügyelő 1788. november 1-én kelt levelében tudatta a zirci apáttal, hogy az általuk fogadott tanító néhány napon belül megérkezik Zircre.²⁵ Volt rendes tanító a településen, de a szerzetesek is kivették a részüket az oktatásból. Valószínűleg a helyi iskola rossz állapotban volt, esetleg kicsinek bizonyult, így egy új épület építését kezdeményezték a szerzetesek. Így 1795 nyarán a település előljárói kötelezték magukat arra, hogy a zirci iskola épületéhez szükséges kézi és írás munkát megadják, a tűzifa behordását biztosítják, és hozzájárulnak a tanító béréhez évi 120 forinttal.²⁶ Tudjuk, hogy 1799-ben Konstantin apát utasítására „Gottfried atya hitszónok, a szentségek kiszolgáltatója, iskolaigazgató, a mészárszék felügyelője” volt.²⁷ Az apátság még a következő évszázadban is többször hozzájárult nemcsak a zirci, de a környező falvakban található iskolák karbantartásához is.

Az első gimnáziumok

Korábban is említettem, hogy a ciszterciek a 18. század során váltak a Magyar Királyság területén iskolafenntartóvá, illetve tanító renddé, bár ez a feladat a külföldi apátságokban nem tartozott a fehér szerzetesek mindennapjaihoz.²⁸ A jezsuita rend feloszlata után a pilis–pásztói apátság szerzetesei 1776-ban átvették az egri gimnáziumot. Az iskola a 18. század közepén virágzott mind felszerelés, mind tanárok és diákok tekintetében, ráadásul ebben a korban költözött új, korszerű épületbe.²⁹ Az iskolához tartozó új templomot 1770-ben fejezték be, 1773. június 21-én azonban feloszlatták a jezsuitákat.³⁰ Az oktatás felsőbb utasításra folytatódott tovább, hiszen a tanárok között voltak világi személyek is, a fiatal szerzetesek azonban nem folytatták a tevékenységüket,

²⁵ MNL VeML XII.2.a. C1271.

²⁶ MNL VeML XII.2.a. C1454.

²⁷ HISTDOM 1799. év.

²⁸ A második világháború kitöréséig több monostor tartott fenn kollégiumot, ám ezekben a tanulók nem kaptak bizonyítványt. Azt csak állami iskolában letett sikeres vizsga után szerezhettek.

²⁹ KASSUBA, 1896. 107.

³⁰ KASSUBA, 1896. 112.

mivel annyira csekély segílyt kaptak, hogy abból élelmet sem tudtak biztosítani maguknak. Az egri gimnázium sorsa így veszélyeztetetté vált. Az iskolát megfosztották minden vagyonától, és a pilis–pásztói cisztercieknek adták át azzal a kötelezettséggel, hogy birtokaik jövedelméből kell azt fenntartaniuk.³¹ Beitler Metód perjel 1776-ban vállalta, hogy a rend a cseh velehrádi apátság anyagi hozzájárulásával fizeti a világi papok tanári bérét, amíg a ciszterciek fel nem nevelik a rendtagokból álló tanári kart.³² Az egykori jezsuita kollégium és gimnázium úgy lett a cisztercieké, hogy az ott lakó szerzetesek közül senki sem rendelkezett tanári tapasztalattal. A következő évben Zúri Fülöp apát konventet hozott létre Egerben, mivel a gimnázium működtetéséhez sok emberre volt szükség. Annak perjele Cyrill Plachý lett.³³

Az épületek karbantartása és a rendtagok ellátása évente 10.000 forintba került, a pilis–pásztói apátság jövedelme pedig mindössze 2.000 forint volt. Ezt az összeget az apátság jogait birtokló velehrádi szerzetesek biztosították.³⁴ Az 1778/79-es tanévtől kezdve Egerben már ciszterciek tanítottak, ekkor indult el a hazai szerzetesek középiskolai munkája, mivel korábban a ciszterciek csak az elemi oktatásban vettek részt. Csehországból három szerzetes tanárt tudtak küldeni, így a többi posztot átmenetileg nem egyházi személyek töltötték be. A fiatal cisztercieket Budára küldték tanulni, hogy ott megszerezzék a tanári képesítést.

II. József rendeletének következtében 1787-ben a pilis–pásztói kettős apátság megszűnt létezni. Ezt követően tizenöt évig királyi gimnáziumként működött az egri iskola, ám a tanárok között továbbra is ott voltak a szerzetesek,³⁵ amíg 1802-ben helyre nem állították a ciszterciek monostorát.³⁶ Teofil Schumann apát halála után Dréta Antalt 1812-ben nevezték ki pilis–pásztói apáttá, majd két évvel később, miután Zirc előjárója lett, a három apátság egyesült.³⁷ Az egri gimnázium fenntartója így a zirci apátság lett.

³¹ KASSUBA, 1896. 115.

³² MNL VeML XII.2.a. E1793.

³³ BÉKEFI, 1902. 53. Az egykori jezsuiták közül többeket is alkalmaztak a kezdeti időszakban. BÉKEFI 1902. 463.

³⁴ Mivel a korona nem bízott abban, hogy a ciszterciek vállalják a feladatot, feltűnően gyorsan beiktatták őket a jezsuiták egykori iskolájának tulajdonába. A világi tanárok bérét évi 350 forintban állapították meg, amit a szerzeteseknek kellett fizetniük. KASSUBA, 1896. 116., BÉKEFI, 1902. 412.

³⁵ HISTDOM 1812. év.

³⁶ KASSUBA, 1896. 116. „Schumann Teofil apát úr magyar. Gyöngyösön született 1748 jan. 1-én, fogadalmat tett 1769. dec. 8-án, pappá szentelték 1774 szept. 24-én. A rend eltörlése után, 1796-ban kiment Ausztriába, Heiligenkreuzba, mert továbbra is a szerzetben akart élni. A szombathelyi középiskolában tanár és igazgatóhelyettes lett. 1802-ben nevezték ki pilis–pásztói apátnak. Az apátságot helyreállította. Egerben halt meg 1809. nov.16-án.” HISTDOM 1812. év.

³⁷ KASSUBA, 1896. 131.

A pécsi és a székesfehérvári gimnázium 1813-ban került a ciszterci rend fennhatóságába.³⁸ A zirci apátok úgy vélték, hogy a rend jövője az iskolákban és az oktatásban van. Hatalmas feladat volt egyszerre két iskolát átvenni, berendezni és ellátni minden kötelezettséget.³⁹ Székesfehérváron a rendház és a gimnázium épületei is rossz állapotban voltak, így arra a döntésre jutottak, hogy néhány évig a tanári kar maradjon meg változatlanul. Az iskola első szerzetes igazgatója 1813 novemberében Villax Ferdinánd lett.⁴⁰

A pécsi gimnázium esetében, miután a cisztercieknek adták az iskola vezetését, a rend tagjai szabadon választhattak templomot, rendházat és iskolát a jezsuiták, a pálosok és a domonkosok épületei közül.⁴¹ Végül a jezsuiták egykori épületei mellett döntöttek, de azok olyan rossz állapotban voltak, hogy még a felújítás során sem lakhattak benne a rendtagok.⁴² Az oktatás átmentileg a pálosok gimnáziumában zajlott, csak 1815-ben költözhetek át a szerzetesek és a diákok a ciszterciek épületeibe.⁴³ Az első rendi igazgató Horváth Dániel lett.⁴⁴

A ciszterciek ezen iskolák esetében is csak a feladatot kapták meg, a jezsuiták egykori birtokait, melyek a gimnáziumok költségeit fedezték, már nem. Dréta Antal tiszttában volt azzal, hogy a zirci apátság jövedelmei csekélyek, az ötven szerzetes, a cselédség és immáron három gimnázium eltartása mellett nem fogja tudni fizetni a Vallásalapba való hozzájárulást és a többi adósságát sem. Mindezek ellenére a zirci apátságnak sikerült minden feladatát ellátnia és színvonalas oktatást biztosítania.

A 18. században az apátság első könyveit a Sziléziából érkező német szerzetesek hozták magukkal. Az első példányok azokon a szekereken érkeztek, amelyekkel az első szerzetesek a sziléziai családokkal együtt Pápára jöttek.⁴⁵ A század végére a zirci könyvtár állománya elérte a négyezer kötetet, tartalmát tekintve főleg teológiai, jogi és történeti munkákat tartalmazott. Vásárlásokkal és hagyatékokkal folyamatosan bővült a könyvvállomány, ám az igazán

³⁸ MNL VeML XII.2.a. C1676., WERNER, 1986. 195.

³⁹ INCZÉDY, 1896. 255., WERNER, 1986. 208.

⁴⁰ WERNER, 1986. 209.

⁴¹ „Öfelsége helyesli, hogy a ciszterci rend elvállalta a két gimnáziumot, a fehérvárit és a pécsit, és hálás szívvel fogadja önkéntes felajánlását, hogy Székesfehérváron konviktust létesít. Ezenkívül Antalnak tetszésére bízta, hogy válasszon Pécsen a három monostor közül: a jezsuitáké, a pálosoké és a domonkosoké közül.” HISTDOM 1813. év.

⁴² MNL VeML XII.2.a. C1762., INCZÉDY, 1896. 255.

⁴³ MNL VeML XII.2.a. C1793.

⁴⁴ MNL VeML XII.2.a. C1821., HISTDOM 1814. év.

⁴⁵ NÉMETH, 2007. 115.

robbanásszerű növekedés akkor kezdődött, amikor a rend iskolafenntartóvá vált, ekkor ugyanis a tanároknak szükségük volt segédeszközökre. Amikor a polcok megteltek, a könyveket a konventkert kis épületében helyezték el. A könyvtárnak használt két helyiség összevonására az akkori konventszobában a 19. század első felében került sor.

Oktatási célra a 18. században a legtöbb kötetet a győri jezsuiták állományából szerezték be, mivel a rend feloszlata után a szekularizáció elérte azok könyvtárát is: először árverésre bocsátották a legbecsesebb darabokat, majd a többit kiosztották az egyes egyházmegyékben. A válogatott minőségű könyvek alapján azt feltételezhetjük, hogy a zirciek vásárolták az állományukban lévő jezsuita eredetű műveket.⁴⁶ Az 1779-ben tartott egyházlátogatás jegyzőkönyveiben az egyes intézményekről csak általános megállapításokat olvashatunk. Zircel kapcsolatban megjegyezték, hogy a könyvtár tartalmi szempontból is jól felszerelt állománnyal rendelkezett.⁴⁷

A mesterségek kezdetei Zircen

A 18. század elején Zirc újjáépítésével indult meg a település felvirágoztatása. Az 1750-es évekre elkészült az apátság, a templom és a település többi épületének nagy része.⁴⁸ Mesterekre minden időben szüksége volt az apátságnak, a település fejlődését a gyors ütemű építkezések is jelezték. A monostor, a major és a többi gazdasági épület karbantartásán kívül a település központjában zajlottak fejlesztések.⁴⁹

⁴⁶ NÉMETH, 2007. 117. A jezsuiták feloszlásával a ciszterciek és a premonstreiek vették át oktatási feladataikat. „Ezért, hogy ezek a szerzetesek alkalmassá tegyék magukat a tanítás fényének szétsugárzására, legfelsőbb királyi parancsral kegyesen elrendeltetett, hogy a ciszterciek kettő, a premonstreiek kettő, a pálosok négy, a ferencesek szintén két tehetségesebb személyt küldjenek el a nagyszombati egyetemre évenként saját költségükön, hogy filozófiai és teológiai tanulmányokat folytassanak.” HISTDOM n. 327.

⁴⁷ CVV 122., GRÜGER, 1982. 73. Természetesen a teológiai tematikájú művek álltak első helyen, ezután következett a történelem és a jog, a természettudományi ismeretek főleg a későbbi korokban voltak mérvadóak. A gyűjtemény sokrétűsége annak köszönhető, hogy a rendtagok és mecénások több könyvet ajánlottak fel a cisztercieknek a végrendeleteikben is, így például Dubniczay István hantai prépost is. További érdekesség, hogy 1806. jún. 10-én a helytartótanács elrendelte, hogy Dréta Antal atya ne vásároljon Velencében vagy más helyen nyomtatott mise-, zsoltos- és énekeskönyveket. HISTDOM 1806. év.

⁴⁸ V. FODOR, 1984. 554.

⁴⁹ Veszprém vármegye területén a királyság többi részével egy időben, a 15. század során alakultak ki a céhszervezetek, ezekről azonban sem tárgyi, sem írásos emlékek nem maradtak fenn. A török hódoltság utáni korból, a 17. századból maradtak fenn az első források. BARTÓCZ, 1980. 203. A következő században főképpen az új igények és építkezések követelményeit kielégítő mesterségek képviselői alakítottak céheket. A céhszervezet mély gyökeret vert nemcsak a mezővárosokban, hanem a nagyobb falvakban is. A dunántúli céhek magyarságára jelentős hatással

A II. József uralkodásának idejében készült népszámlálás szerint 1785-ben Zircen a lakosok között 54 „polgár” és 174 zsellér volt, akik minden bizonnyal kapcsolatban álltak valamelyik iparággal. Polgárnak tekintették azt a családfőt, akinek a jövedelme nagyobb része valamilyen mesterség gyakorlásából származott. A zsellérek rovatban tüntették fel a háziiparosokat⁵⁰ és a kontárokat.⁵¹ Ezzel párhuzamosan egyre többen dolgoztak a mezőgazdaságban, de az iparosok száma is megnövekedett. A 19. század első harmadában a különböző mesterségek száma Zircen már megközelítette a negyvenet, a környező falvak mesterei pedig még ennél is többen voltak.⁵² Ez a szám viszont nem egyezik meg az ipart űzők tényleges létszámával. A 18. században készült összeírások elnagyoltak voltak, és az egyes családoknál csak kivételes esetekben jegyezték fel, milyen foglalkozásból tudnak megélni.

A településen figyelemre méltó kézművesipar alakult ki. A helyi iparosok más mezővárosok kézműveseihez hasonlóan jobbágyok, pontosabban házas vagy ház nélküli zsellérek voltak, akiket úrbéri jogviszony kötött a földesúrhoz, a ciszterci apáthoz.⁵³ Kiemelkedő vagyonnal rendelkező iparos nem volt a vidéken, a házak számából, a kevés művelt földből és az állatok csekély számából ítélve a középosztályhoz tartoztak. A kézművesek mindössze felének volt saját háza, a kisebb családdal rendelkezők egy szobát és a fél konyhát bérbe adták, így a házatlan zsellér iparosok mások házában laktak. A házas zsellérek adójából néhány iparosnak a munkájáért cserébe robotot és készpénzt engedtek el.⁵⁴

A 18. század utolsó harmadában Zircen is megalapították a céheket. 1775-ben szerveződtek céhbe a takácsok, a szabók, a vargák, a bognár-, kádár- és kovácmesterek, 1776-ban az asztalos-, bádogos-, üveges- és lakatosmesterek, a pékek és molnárok, 1781-ben pedig az ácsok, a cserepezők, a kőfaragók és a kőművesek alkottak céheket. A szervezetek többsége Mária Terézia uralkodása alatt jött létre, aki maga is nagy figyelmet fordított az iparúzés megreformálására,⁵⁵ amiről a céhlevelek tanúskodnak. Az uralkodó főként a katolikus ünnepek megtartását és az úrnapi körmeneteken való részvételt

volt az a körülmény, hogy főleg a 16–17. században a szegényebb nemesemberek egyáltalán nem idegenkedtek az iparúzéstól. Több Veszprém megyei céh teljes egészében vagy túlnyomó többségben nemesekből állt: például a pápai borbély-, csiszár-, csapó-, mészároscéh. NAGYBÁKAY, 1963. 185., NAGY, 2012. 18.

⁵⁰ Családon és gazdaságon belüli tevékenység. Ide tartozik a használati eszközök, a gazdaság, a lakás és a viselet tárgyainak saját használatra való elkészítése. A háziiparos saját maga, illetve családja segítségével állítja elő a gyűjtött vagy vásárolt alapanyagból a tárgyakat. VISSI, 2005. 29.

⁵¹ V. FODOR, 1984. 556.

⁵² Az 1828-ban készült összeírás alapján 1993 lakosa volt a településnek, közülük száz családfő űzött ipart. V. FODOR, 1984. 557.

⁵³ V. FODOR, 1984. 560.

⁵⁴ MNL VeML XII.2.a. C863., V. FODOR, 1984. 559.

⁵⁵ V. FODOR, 1984. 554.

követelte meg szigorúan a céhektől. A vagyon és a céhládák kezelőit szigorú számadásra kötelezte. A követelmények és elvárások összefüggtek a Mária Terézia uralkodása alatti erőteljes betelepítésekkel és a protestánsok elleni küzdelemmel. Zircen ebből az időszakból hét céh királyi szabadsomlevele ismeretes.⁵⁶ Létezett egy vegyes céh is – vagyis négynél több szakmát tömörítő –,⁵⁷ ám források hiányában nem ismerjük létrejöttének körülményeit.⁵⁸

Az iparosok jó minőségű munkája és a mezőgazdaságban a jó termés a település fejlődését tükrözte. Az 1780. december 9-én kelt oklevélben Zirc mezővárosának engedélyezték, hogy évente három vásárt tartson, mégpedig Fülöp apostol (május 1.), Szent Anna (július 26.) és Szent Mihály napján (szeptember 29.), amiért Marcus apát 1.000 forintot fizetett. Az uralkodó ezáltal mezővárosi rangra emelte a települést.⁵⁹ Ezen vásárok sikere és a kézművesek boldogulásának elősegítése végett további vásárok tartásának jogát is elnyerte a város. Marcus apát 1792. május 10-én újabb két országos vásár tartásáért folyamodott,⁶⁰ melyet a következő évben Ferenc királytól meg is kapott.⁶¹ I. Ferenc király (1792–1835) 1793. április 11-én kelt levelében engedélyezett további két országos vásárt: Szent József (március 19.) és Szent Borbála napján (december 4.).⁶²

Mielőtt a háziiparból a kézművesipar kifejlődött, a cikkek előállítására főleg megrendelésre történt. Ez fokozatosan háttérbe szorult, és a mesterek raktárakra termeltek,⁶³ hiszen meglévő portékáikkal tudtak megjelenni a vásárokon, ami a megélhetésüket biztosította. A vásárok tartása nemcsak a céheknek kedvezett, de a város fejlődése szempontjából is fontos volt. A legtöbb mester életének nélkülözhetetlen része volt a vásározás. A csizmadiák, fazekasok, bábosok, szabók, de sok más szakma mesterei is rendszeresen járták a környék vásárait. A betakarítás után, nyár végétől karácsonyig kelt el a legtöbb portéka.

⁵⁶ Zirczi Takács Mesteremberek Czéhe (VFL I.1.42. no. 15.), Zirczi Német és Magyar Szabók Czéhe (VFL I.1.42. no. 16.), Zirczi Német Varga Mesterek Czéhe (VFL I.1.42. no. 17.), Zirczi Bognár, Kovács és Pintér Mesterek Czéhe (VFL I.1.42. no. 18.), Zirczi Pék és Molnár Mesterek Czéhe (VFL I.1.42. no. 22.), Zirczi Tisler, Öveges, Lakatos és Bádogos Mesterek Czéhe (VFL I.1.42. no. 23.), Zirczi Kőműves, Áts, Cserepes és Kőfaragó Mesterek Czéhe (V. FODOR, 1984. 555., TAMÁSI–LADÁNYI, 2000. 30.).

⁵⁷ BARTÓCZ, 1980. 204.

⁵⁸ V. FODOR, 1984. 555.

⁵⁹ MNL VeML XII.2.a. C995., V. FODOR, 1984. 556. „1780-ban Zirc a felséges II. József császár és király királyi rendeletével mezővárosi rangra emelkedett háromszoros rendi vásárokkal, hetenként szombati napokon. Ez a kiváltság majdnem 1000 forintot jelent, és ez véleményem szerint nagyon jó tőke, mivel a helypénzen kívül sok bort is kimerünk a csapszékekben, úgyhogy ennek a tőkének legalább a háromszorosát beszadjuk kamatként évente. Tapasztalatból tanultuk meg, hogy 1781. május 1-én, amikor először rendeztünk vásárt, leszámítva a vendéglőket, egyedül a vásártéren 30 urna bort mértünk ki.” HISTDOM n. 357.

⁶⁰ MNL VeML XII.2.a. C1362.

⁶¹ MNL VeML XII.2.a. C1394.

⁶² HORVÁTH, 1930. 175.

⁶³ BARTÓCZ, 1980. 208.

Furmányos szekereken hordták áruikat a vásárokra. Akadtak mesterek, akik az egész évi bevételüket ezeken az vásárokon keresték meg, ám például a fazekasoknál sokáig megmaradt a cserekereskedelem. Edényeiket kétszer töltötték meg búzával, ez volt az edény ára. A 19. század közepétől azonban a kézműveseket a manufaktúrák és a gyárak kezdték háttérbe szorítani. A kézművesek száma csökkent, megkezdődött a mesterek szétrajzása.

A 19. század elején a zirci céhek 16 féle szakmát képviseltek. Ennél jóval több mesterséget űztek a településen, ám nem minden esetben alakult meg érdekképviselőjük. Az összeírások alapján tudjuk, hogy különbséget tettek magyar és német mesterek között, illetve a szakemberek által használt feldolgozási módokban is. Például Zircen volt magyar és német cipész, valamint csizmadia is. Céhen kívül tevékenykedett az esztergályos, fazekas, kalapos, mészáros, szappanfőző, szíjgyártó és a vegyeskereskedő. Egyes mesterek, mint például a harisnyakötő, gombkötő, festő, bábos, tímár, kőfejtő, a kis létszámuk miatt önállóan dolgoztak. Elképzelhető az is, hogy veszprémi, pápai céhek távolabb tevékenykedő szervezetek tagjai voltak. A mesterségek nagy száma arra utal, hogy a lakosság igényeit helyben elégítették ki.⁶⁴ Az iparosok számát és azok viszonyát a földesúrhoz kiolvashatjuk a *Historia domus* 1788. évi eseményeinek leírásából. „Végre ebben az évben, váratlanul, bár kissé reménykedtünk is benne, levél érkezett, ami jelezte nekünk június 25-ére Welzel apát úr jövetelét. Meg is érkezett szerencsésen a jelzett napon 6 év elmúltával Konstantin Gloger schönwaldi jószágkormányzó társaságában. Győrig eléjük ment a perjel atya Márton atyával, Esztergár határáig pedig a hivatalviselők, vadászok, zenészek és kb. 30 földműves lóháton, végül mintegy 40 iparos gyalog, puskával. A templom kapujánál a konvent fogadta ünnepélyesen, kukullában.”⁶⁵

Nehéz megállapítani, melyik szakma mikor honosodott meg Zircen. A helyi viszonyokhoz igazodva feltehetőleg a mezőgazdaságot kiszolgáló ipar az elsők között volt, így a szénégetés vagy a taplófaragás. A helyiek által készített portékákat a szomszédos vásárokon is forgalmazták, így a bakonyi termékek nagy területen váltak ismertté. A 19. században tovább fejlődött az iparosélet Zircen. Ebben az időben Veszprém megyében csökkent a céhek száma, Zircen azonban változatlan maradt.⁶⁶ A település a virágzást annak köszönheti, hogy 1814-ben az apátságot függetlenítették. Korábban a sziléziai Heinrichauból sok szakember érkezett a ciszterci szerzetesekkel együtt, a 19. századtól viszont megnőtt a kereslet a helyi iparosok munkája iránt. A ciszterci apátság gyakran dolgoztatott helyi mesterekkel. Közülük a leghíresebb talán a Wilde asztalosdinasztia. A szerzeteseknek szükségük volt sörfőzőre, kályharakáshoz

⁶⁴ V. FODOR, 1984. 558.

⁶⁵ HISTDOM n. 378.

⁶⁶ V. FODOR, 1984. 556.

értő szakemberre, kőművesre, ácsra és még egyéb szakmákra is.⁶⁷ Ráadásul három apátság központja lett Zirc, így a mesterek munkájára egyre nagyobb területen volt igény. A sok megrendelésnek és munkának köszönhetően a céhek nem estek szét, sőt megerősödtek.

A zirci apátság függetlenedése

A független zirci apátság összetett folyamat eredményeként született meg. A heinrichau és a zirci konvent tagjai között létrejött feszültség kiváltó oka főként a politikai érdekekben keresendő. Az általános hangulatot befolyásolták az Európában dúló felekezeti konfliktusok és a részben ebből adódó nemzetiségi kérdések is, ám a két apátság viszonyát leginkább meghatározó esemény a Habsburg-örökség felosztása végett kitört osztrák örökösödési háború (1740–1748) volt. A háború során II. Frigyes porosz király (1740–1786) a birodalom iparilag legfejlettebb részére, Sziléziára tartott igényt. 1741-ben el is foglalta a területet, amely az örökösödési háborút lezáró 1748-as aacheni békeszerződés alapján a poroszok birtokában maradt.⁶⁸ A béketárgyalások során a porosz korona kötelezte magát, hogy a birtokában maradt Sziléziában a katolikus egyházat akkori állapotában megőrzi, így Heinrichau további működése biztosított volt. Ennek ellenére több korlátozó intézkedést is bevezettek az érintett országokban.⁶⁹ A heinrichaui apátoknak az uralkodótól kiutazási engedélyt kellett kérniük, ha meg akarták látogatni a leányapátságukat, amit csak minden harmadik évben kaptak meg.⁷⁰ A sziléziai testvérek magyarországi jelenlétével keletkezett feszültség is ebben az időben bontakozott ki. A hétéves háború lezárása után a kötöttségek egyre csak szigorodtak. Mária Terézia megtiltotta, hogy pénzt és természeti javakat vigyenek ki a heinrichau apátok az országból. Ez nagyban befolyásolta Heinrichau és Zirc

⁶⁷ V. FODOR, 1984. 559.

⁶⁸ „VI. Károly császárnak, aki ebben az évben hunyt el, szomorú és kedvezőtlen halála nagy csapást jelentett anyamonostorunknak, amikor e halál után Poroszország királya, aki farkasbőr ellenére magát báránynak mutatva, és Júdás-csókkal barátjának álcázva magát, betört Sziléziába azt hangoztatva, hogy segítő kezet nyújt az Ausztriai Háznak, eközben valósággal kinyújtotta kezét, hogy egész Sziléziát álnokul, hamisan és gonoszul magához ragadja, és leigazza. Ő az, aki a heinrichau monostor kétszeri kifosztása során annak borával mosta a torkát. [...] Megemlíthető, hogy a Sopronból hozott bort testvér nem ízlelte meg, pedig sok évre törekedett gondoskodni a prelátus úr. Az összes testvérek az apáttal együtt elmenekültek, kivéve Lőrinc atyát és Tóbiás testvért, és ezek után egy porosz katona, aki úgy fogta fel, hogy ő a gazdája a heinrichau háznak, amit nem tudott maga meginni, azt, kihúzva a dugót, kifolyatta a földre, hogy az igya be.” HISTDOM n. 78.

⁶⁹ HORVÁTH, 1930. 183., GRÜGER, 2000. 85.

⁷⁰ GRÜGER, 2000. 85.

kapcsolatát, mivel az anyaapátság nem tudta élvezni a befektetéséből származó hasznot. A magyar kormányzat pedig nem tűrte, hogy idegen befolyás uralkodjon a hazai egyházi intézményekben, illetve előírták, hogy az apátságok jövedelmeit kizárólag hazai fejlesztésre lehet fordítani.

1775-ben már magyar perjele volt az apátságnak, ám a 27 rendtag közül csak tíz volt magyar. A konventen belüli ellenségeskedésre utal, hogy a veszprémi püspöknek, Bajzáth Józsefnek (1777–1802) többször kellett beavatkoznia a szerzetesek konfliktusaiba. Amikor Mária Terézia udvarában felmerült az apátság függetlenítésének kérdése, a környező országokból kértek tanácsot és jelentéseket a ciszterci apátságok helyzetéről. Az osztrák és cseh apátságok közötti viszony alapján úgy döntöttek, hogy fenntartható megoldásnak számít a kettős apátság intézménye, ám ennek ellenére sem engedélyezték a gazdasági haszon kivételét Magyarországról.⁷¹ Erről értesítették Veszprém vármegyét is, mivel ügyelniük kellett a rendelet betartására,⁷² valamint azt is szem előtt kellett tartaniuk, hogy a zirci apátság birtokaira senki se vegyen fel kölcsönt.⁷³ Heinrichaunak tehát nehézséget okozott a zirci apátság kormányzása, ezzel egy időben viszont megnövekedett a magyar rendtagok aránya a zirci apátságban.

A zirci apátság életében mérvadó változásokat hozott II. József uralkodása, akinek rendeletei nem hagyták érintetlenül Heinrichau és Zirc kapcsolatát. Ekkorra már hazai körökben is támogatták a két intézmény különválását, hiszen a megerősödött zirci apátság önmagában meghatározó szereplőjévé vált az ország társadalmi életének. A heinrichaui–zirci kettős apátság fenntartásáért szinte minden fronton harcoltak. 1790-ben Veszprém vármegye is tiltakozott a szétválasztás ellen,⁷⁴ május 18-án a zirci konvent bizonyította, hogy az ellenkező a hazai törvényekkel,⁷⁵ június 16-án pedig a heinrichaui apát az országgyűlésen érvelt a két apátság kapcsolatának fenntartása mellett.⁷⁶

Zirc feltehetőleg két okból került el a bezárást.⁷⁷ Szerencsájüket legnagyobb pártfogójuknak, Bajzáth József veszprémi püspöknek köszönhetik, aki védelmezésük céljából a lehető legjobb fényben tüntette fel a ciszterci szerzetesek tevékenységét az uralkodó előtt. Tanácsára a rend átvette a Zirc környéki elemi iskolák vezetését és fenntartását. Ennek köszönhetően lelkipásztori tevékenységük is befolyásosabbá vált. Borzavár, Porva, Nagyesztergár, Lókút és Bakonynána plébániái ciszterci fenntartásúvá váltak, amit egyházi körökben is kimagasló teljesítményként könyveltek el. A másik indok pedig maga a kettős apátság megléte

⁷¹ MNL VeML XII.2.a. C882., ALPÁR, 1942. 32.

⁷² MNL VeML XII.2.a. C883.

⁷³ MNL VeML XII.2.a. C886.

⁷⁴ MNL VeML XII.2.a. C1305.

⁷⁵ MNL VeML XII.2.a. C1309.

⁷⁶ MNL VeML XII.2.a. C1312.

⁷⁷ BÉKEFI, 1896. 32.

volt, mivel II. József nem tartotta célszerűnek a poroszokkal való kapcsolat bolygatását. Ennek ellenére 1791. szeptember 26-án már a vármegye is úgy nyilatkozott, hogy szükségesnek tartják a két apátság szétválasztását.⁷⁸

II. József rendelkezései az ellenkezések és rosszallások hullámát indították el, így halálos ágyán szinte mindegyiket visszavonta. A trónon őt követő II. Lipót (1790–1792) rendezni szeretne volna a bezárt apátságok helyzetét, így többet közülük helyrállítottak. Napirendre került a pilisi, pásztói és szentgottvárdi apátságoknak a zircivel való egyesítése, de a fő kérdést ismét a függetlenedés jelentette.⁷⁹

A politikai események sűrű forgatagában az utolsó heinrichauai–zirci apátnak Konstantin Glogert választották meg, akit a porosz király már 1793. március 5-én jóváhagyott,⁸⁰ ám I. Ferenc király csak szeptember 23-án nevezte ki őt zirci apátnak.⁸¹ Még ebben az évben az apát ellátogatott Zircre, így Bonaventura perjellel az élen delegációt küldtek Bécsbe, hogy méltóképp üdvözljék az új előljárót. „Márton atya és Rókus atya kocsin eléje mentek Kisesztergár határáig. Egy hatlovas hintó pedig üresen a prelátus úr számára. Erre ő föl is szállt ott, és maga mellé ültette Márton atyát. Ugyancsak ott várakozott mintegy 50 lovas emberünk dárdával felszerelve Zircről és Olaszfaluból, és kb. 30 gyalogosan. Ezek vagy fehér, vagy kék ruhában voltak katonáknak öltözve, puskával a kezükben, a fejükön meg sisak. A hintó előtt és után vonultak, a vezérük és szóvivőjük a számtartó volt. Időnként el-elsütöttek puskáikat és kis ágyúikat. A főfalon belül a major és a gabonaraktár mellett volt felállítva a szép diadalkapu, innen harsogtak a dobok és kürtök. Az összesereglett tömeg nem volt nagy, részben a nagy eső, részben az érkezés késői időpontja miatt. Este 6 óra körül volt. [...] Másnap reggel a prelátus úr egyedül beutazott Veszprémbe, hogy tiszteletét tegye Bajzáth József püspök úr ő excellenciájánál. Nagyon kedvesen fogadták, és ebéd után hosszan beszélgettek. A püspök úrnak különösen tetszett az, hogy a prelátus úr mindjárt a megérkezése utáni első napon tisztelettel látogatásával. Két hét múlva ugyanígy tisztelettel a fehértvári püspök úrnál is. Előzetesen azonban végiglátogatta a birtokainkat Előszálláson, Tevelen, Koppányban, Berénden, Polányban, Súlyban, Olaszfaluban, Eplényben és Akliban. A nagyobb falvakban, ahol tudniillik a mi plébánosaink vannak, a legnagyobb pompával fogadták. [...] Megjegyzendő: a prelátus úr, amikor birtokainkat látogatta, mindig vitt magával három tagot a konventből. Ami látogatása során nem tetszett neki, az az erdők letarolása és irtása, mert a jövőben hiányunk lesz fában.”⁸²

⁷⁸ MNL VeML XII.2.a. C1339.

⁷⁹ ALPÁR, 1942. 37.

⁸⁰ MNL VeML XII.2.a. C1391.

⁸¹ MNL VeML XII.2.a. C1414.

⁸² HISTDOM n. 421.

A II. József rendelete alapján feloszlatott szerzetesrendek visszaállítására létrehozott bizottság 1795-ben úgy vélte, hogy a ciszterci apátságokat függetleníteni kell.⁸³ Mivel Bécsben nem született egyöntetű döntés a szétválasztásról, így csak hosszas egyeztetés és személyes kihallgatás után hagyták jóvá az előjáró személyét. A királyi kancellária egyre több feltételt szabott az apátságoknak. Új perjelt neveztek ki az apátság élére, Dréta Antalt pedig visszahívták a lóközi plébániáról Zircre,⁸⁴ hiszen őt szánták a ház új előjárójának. Bármennyire is próbált a perjel szívélyes lenni a magyarokkal, már nem tudta elnyerni a teljes bizalmukat.⁸⁵

A napóleoni háborúk során (1799–1815) az állam kevésbé szólt bele a ház ügyeibe, de a falak között a szerzetesek zúgolódtak. A Heinrichautól való függetlenség kivívásában az államhatalom megbízottjaként hatalmas szerepet játszott Zsolnay Dávid, a veszprémi püspök általános helynöke. Védte a magyar érdekeket, és harcolt a zirci apátság elmagyarosodásáért, illetve annak függetlenedéséért. Ellenfele a Nagyvenyimre áthelyezett nyugalmazott perjel, Christof Bonaventura volt, aki összefogott a porosz szerzetesekkel, és titokban kapcsolatot tartott fenn az apáttal. Az egykori perjel 1800. október 12-én panaszt emelt a magyar rendtagok ellen a királynál, mivel német társaikat elhanyagolták, és felborult a monostor fegyelme.⁸⁶ Szidalmazta a magyar cisztercieket, az erkölcsök és a gazdálkodás romlásáról számolt be a heinrichauti előjáróknak. Ezt a helytartótanács sértőnek találta, és utasította a veszprémi püspököt, hogy indítson vizsgálatot Zircen, aki Zsolnay Dávidot bízta meg ezzel a feladattal. I. Ferenc király rendelete alapján 1802-ben visszaküldték Poroszországba az egykori perjelt,⁸⁷ aki, mint utóbb kiderült, titokban, a társai tudta nélkül cselekedett.⁸⁸

A helytartótanács 1802. július 1-jén azt is elrendelte, hogy a zirci perjeli és jószágkormányzói posztot külföldi szerzetes nem töltheti be, sőt a növényeket is vissza kellett küldeni Zircre.⁸⁹ Zsolnay hatalmas előnyt szerzett az apáttal szemben, aki a távoli Heinrichauból csak nagy nehézségek árán tudott intézkedni a magyar ügyekben. A noviciátust Zircre helyezték át, tanárhiány esetében pedig úgy rendelkeztek, hogy a veszprémi szemináriumba kell küldeni a jelölteket. A monostor épületét ugyanakkor ki kellett bővíteni, hiszen az épületben egyre több feladatot láttak el a szerzetesek. A továbbiakban csak világi személyek intézhették a gazdasági ügyeket, a szerzetesek kizárólag vezetőik lehettek. A rendelet értelmében a fontos posztokat csak magyar születé-

⁸³ ALPÁR, 1942. 42.

⁸⁴ BÉKEFI, 1896. 53.

⁸⁵ ALPÁR, 1942. 42.

⁸⁶ MNL VeML XII.2.a. C1514.

⁸⁷ HISTDOM 1802. év., HORVÁTH, 1930. 186–187.

⁸⁸ MNL VeML XII.2.a. C1507a.

⁸⁹ MNL VeML XII.2.a. C1526.

sí, illetve Habsburg-alattvalók tölthették be. Az apátság számadásait évente be kellett nyújtani felülvizsgálatra. Zsolnayt 1803. augusztus 5-én a királyi kancellária felhatalmazta arra, hogy az apát döntése ellenére Szabady László halála után nevezze ki Dréta Antalt perjelnek, és ruházza fel őt olyan hatalommal, ami szükséges a feszült helyzet kezelésére.⁹⁰ Dréta feladatul kapta azt is, hogy a külföldi származású rendtagokat haza kell küldenie. A porosz szerzeteseknek 1803. szeptember 3-ig adtak határidőt arra, hogy visszatérjenek Heinrichauba. A helynöknek engedélyezték, hogy szükség esetén világi erőt is alkalmazhat a porosz tisztviselők eltávolításánál. A királyi kancellária tudatta Zsolnayval, hogy Konstantin Gloger apátot felfüggesztették jogainak gyakorlása alól mindaddig, amíg nem teljesíti a király akaratát,⁹¹ Drétát pedig kormányzóperjellé nevezték ki, azaz olyan hatalmat gyakorolt, mint az apáti szék megüresedésekor.⁹²

Dréta minden erejével a rend helyreállításán dolgozott, megkövetelte a ciszterci napirend szigorú betartását. Közben az apátnak ismét meghagyták, hogy a Heinrichauba maradt négy novíciust küldje vissza Zircre,⁹³ amire egy éven belül sor került, ám Gloger apát a többi utasítást nem teljesítette. Dréta fokozatosan váltotta le a zirci birtokok irányítóit, majd javaslatot tett Zirc függetlenítésére.⁹⁴ A perjel 1806. december 26-án úgy nyilatkozott, hogy a zirci apátság elválasztható Heinrichautól,⁹⁵ ugyanis a zirci konvent történeti joggal kérvényezte a teljes önállóságot. Ezt azzal indokolták, hogy az apátság a középkorban önálló volt, valamint Lilienfeld egykor kifizette a zálog összegét a Thury családnak.⁹⁶ A veszprémi alispánnal Dréta azt is közölte, hogy ezzel kapcsolatban nem kíván felszólalni az országgyűlésen, mivel a szétválás mindenképpen be fog következni.⁹⁷ Hosszas egyeztetések és támadások közepette a zirciek Heinrichau, Veszprém és Bécs döntései között próbáltak egyensúlyozni. Zsolnay javaslatára az udvar azon gondolkodott, hogy kifizetik a zirci zálogjog összegét Heinrichaunak. Dréta Antal 1809-ben az országgyűlés elé terjesztette, hogy abban az esetben, ha megtérítik Heinrichau befektetését, elkezdődhet a zirci apátság teljes függetlenítésének folyamata. Megállapításaik alapján a sziléziai apátság 81.000 forintot költött Zircre.⁹⁸ A külföldi rendtagok ismét panaszkodtak a királynak, és kérték az apát jogainak visszaállítását.

⁹⁰ MNL VeML XII.2.a. C1531. Szabady perjel 1803. okt. 3-án Pozsonyban halt meg, és Konstantin apát Zack Gloger magyar atyát szánta utódjának. GRÜGER, 2000. 93.

⁹¹ MNL VeML XII.2.a. C1535., BÉKEFI, 1896. 37.

⁹² A *Historia domus* oldalain teljhatalmú perjelként említették Dréta Antalt.

⁹³ MNL VeML XII.2.a. C1532.

⁹⁴ MNL VeML XII.2.a. C1551.

⁹⁵ MNL VeML XII.2.a. C1589.

⁹⁶ BÉKEFI, 1896. 38.

⁹⁷ MNL VeML XII.2.a. C1604.

⁹⁸ MNL VeML XII.2.a. C1639.

sát.⁹⁹ A király helyreállította az apát jogait, amit Gloger még 1805. január 20-án kérvényezett,¹⁰⁰ és felülvizsgálták az általa benyújtott okleveleket. Dréta ezt 1809. május 20-án levélben írta meg Konstantin apátnak, valamint azt is, hogy a korábban elküldött négy szerzetes visszamehet Zircre.

A függetlenedés következő nagy kérdése az volt, hogy Heinrichau zálog-jog vagy tulajdonjog címén birtokolja Zircet. Ennek megvitatására találkozót szerveztek, ám azon sem az apát, sem a perjel nem jelent meg. Ekkorra Napóleon csapatai olyannyira előrenyomultak, hogy már Zircen is voltak portyázó katonák. Dréta szeretett volna elutazni Heinrichauba, hogy az ügyet személyesen beszélje meg előjárójával, ám az udvartól erre nem kapott engedélyt. A következő ülést 1810. május 1-én Budán tartották, az apát ekkor sem jelent meg – ezt előre tudatta az illetékesekkel¹⁰¹ –, de Drétát személyesen hívták meg az apátság ügyeinek intézése miatt.¹⁰² A perjel hosszasan beszélt arról, hogy a zirci apátság milyen sokat tett a hazáért.¹⁰³ Makacssággal vádolták meg Konstantint, és a bizottság egyértelműen azt a döntést hozta, hogy Heinrichau zálog címén birtokolja Zircet.¹⁰⁴ Ekkor elkezdődött a jogviszonyról, illetve a zálog összegéről folytatott vita.¹⁰⁵ Az összeget 56.000 forintban állapították meg. Az apát tiltakozott, és Dréta Antalt vádolta a kialakult helyzet miatt. Engedélyt kapott a vizitációra, ám erről az utolsó látogatásról nem maradt fenn sok adat. A források alapján csak azt tudjuk, hogy szokás szerint megkapta a járandóságát, és a búcsúzáskor minden testvérnek egy aranyat adott. Ekkortájt az udvarban már biztos információkkal rendelkeztek arról, hogy a sziléziai apátságokat fel fogják oszlatni. „Konstantin apát októberben ismét Bécsben volt, hogy a Budai Bizottság május 20-i ítéletét módosítsa, és mivel Jäckel udvari ügyész, akire már azelőtt rábízta az egész ügyet, rábeszélte, hogy forduljon a császárhoz. Az hírlik, hogy mikor kihallgatást kért, Ferenc császár így szólt hozzá: Mit foglalatoskodik Bécsben? Nem tudja, hogy Sziléziában hamarosan feloszlatták a monostorokat? Siessen haza! Ezek a szavak úgy megrendítették Konstantin lelkierejét, hogy késlekedés nélkül elhagyta Bécset, és visszatért Heinrichauba. És valóban november 22-én a király parancsára feloszlatták a heinrichaui konventet az összes többi monostorral együtt, kivéve az Irgalmas Testvéreket. És így minden kapcsolat megszűnt a zirci és a heinrichau apátság között.”¹⁰⁶ A vész valóban megtörtént, III. Frigyes Vilmos porosz király (1794–1840) 1810. október 30-án Berlinben kelt

⁹⁹ MNL VeML XII.2.a. C1629.

¹⁰⁰ MNL VeML XII.2.a. C1556.

¹⁰¹ MNL VeML XII.2.a. C1662.

¹⁰² MNL VeML XII.2.a. C1656.

¹⁰³ MNL VeML XII.2.a. C1658.

¹⁰⁴ MNL VeML XII.2.a. C1675.

¹⁰⁵ ALPÁR, 1942. 55.

¹⁰⁶ HISTDOM n. 1810.

rendelkezésével feloszlatta azokat a szerzetesrendeket, amelyek nem foglalkoztak betegápolással vagy tanítással. A király rendeletét november 22-én közzölték a heinrichauai apáttal is. Azok a szerzetesek, akik plébániai szolgálatot láttak el, megtarthatták jövedelmeiket, az apátságban élők és a nyugalmazottak pedig kegydíjat kaptak.

A zirci apátság végleges önállósodására tehát csak akkor került sor, amikor 1810-ben a porosz kormány feloszlatta a sziléziai apátságokat, így Heinrichaut is. A sors fintorának is nevezhetjük a végjátékot: a magyar ciszterci szerzetesek sorsát nem az döntötte el, hogy Heinrichau zálogként vagy tulajdonjogon birtokolja Zircet, hanem az anyaapátság feloszlata.

Konstantin Gloger kérte az uralkodótól, hogy maradhasson zirci apát, és a szintén maradni kívánó szerzetesek védelmét is kérvényezte. A kancellária azonban negatív képet festett róla, így csak azt engedélyezték neki, hogy tiszteletdíj mellett Magyarországon éljen az apátsági birtokokon kívül, Dréta pedig püspöki felügyelettel láthatta el az apáti feladatokat. Ám így az apátság birtokai a királyi kincstárat illették meg, s a zircieknek be kellett fizetniük a 31.000 forint zálogot és az 56.000 forintnyi beruházás összegét is.¹⁰⁷ „1811-ben a helytartótanács közölte Antal perjellel, vegye tudomásul, hogy a megváltás értelmében a zirci apátság Heinrichautól függetlenné vált ennek eltörlése folytán, és a 31.000 forint zálogösszeg, meg a beruházott 56.000 forint kihalás címén a királyi kincstárt illeti. Ezt a perjel által tervezett és Ófelsége elé terjesztett részletekben évenként be kell fizetnie a budai kamarai pénztárba.”¹⁰⁸ Dréta Antal ígérete szerint öt év alatt tudta kiváltani a ház díját, ezenkívül pénzt és ezüstneműt is juttattak a Vallásalapba. A Habsburg Birodalomnak a napóleoni háborúk során komoly anyagi gondjai voltak, így többször megpróbálták kisajátítani az apátság birtokait és jövedelmeit. A kancellária 1812. március 5-én még azon gondolkodott, hogy célszerűbb lenne a zirci apátságot eltörölni, ezért kérték, hogy a rájuk vonatkozó okleveleket küldjék meg nekik.¹⁰⁹ Dréta Antal átadta a kért okmányokat, de azt is bizonyítani kellett, hogy az apátság évszázadokkal korábban is önálló volt. Ehhez azonban a poroszoktól vissza kellett szereznie a Zircre vonatkozó okleveleket.¹¹⁰ Az ügy kivizsgálására létrehozott egyházi bizottság is bizonyította, hogy a zirci zálog kérdése csak Heinrichauval kapcsolatban merült fel.¹¹¹ A zirci perjellel 1814. július 5-én közzölték a helytartótanács döntését: a zálogjogon birtokolt, ám önállóságra jutott zirci apátság ősi jogaiban és függetlenségében fenntartatik,

¹⁰⁷ MNL VeML XII.2.a. C1689.

¹⁰⁸ HistDOM 1811. év.

¹⁰⁹ MNL VeML XII.2.a. C1705.

¹¹⁰ MNL VeML XII.2.a. C1712.

¹¹¹ MNL VeML XII.2.a. C1716.

de 87.200 forint összeget háromévi részletben köteles a kincstárnak megfizetni.¹¹² Dréta apáti kinevezését ugyanakkor késleltették, mivel a régóta dédelgett tervek szerint a ciszterci apáti címeket szerették volna összevonni: 1809. november 16-án meghalt a pilis–pásztói apát, Schumann Teofil, és a rendtagok a zirci perjelt kívánták következő előljárójuknak. Erre a kinevezésre 1812. szeptember 4-én került sor.¹¹³

A ciszterci rend döntése alapján a jövőben azt a személyt kellett kinevezni zirci apátnak, aki elnyeri a pilis–pásztói apáti címet is. Ezzel a döntéssel I. Ferenc király is egyet tudott érteni, így több figyelmet szentelt Dréta Antal személyének, akit 1812. szeptember 4-én ki is nevezett pilis–pásztói apátnak,¹¹⁴ majd szeptember 29-én a zirci apátság kormányzóperjelének is,¹¹⁵ így Dréta egyszerre három cím birtokosa lett.¹¹⁶ Az utolsó heinrichau-i zirci apát 1814. június 18-án meghalt, így megszűnt a jogi akadály annak, hogy új előljárója legyen a zirci konventnek.¹¹⁷ A zirci apátságot erről az elbujdosott porosz szerzetesek értesítették. A szék üresedését azonnal jelentették a királynak, és Dréta Antal kérvényezte, hogy nevezzék ki őt az elhunyt apát helyére.¹¹⁸

I. Ferenc 1814. augusztus 19-én zirci központtal egyesítette a ciszterci apátságokat, és élükre Dréta Antalt nevezte ki mint az első magyar apátot.¹¹⁹ Az uralkodó egyesítette a három apátságot, ezzel létrehozva a hármasság apáti címet is.¹²⁰ I. Ferenc király ugyanezen a napon hiteles pecsétet adományozott a zirc–pilis–pásztói apátságnak.¹²¹ A kincstárba fizetendő zálog első 20.000 forintos törlesztése 1815. november 23-án történt meg.¹²² Az apátság a tulajdonában lévő birtokok jövedelmeinek is köszönheti, hogy képes volt kifizetni a függetlensége árát. A zirci uradalom gazdagsága pedig nem másnak köszönhető, mint Dréta Antalnak. A korábbi időkben az apátság anyagi gondokkal küzdött, nem volt példa nélküli, hogy mecénások segítségére szorultak. Mikor azonban Drétát perjellé nevezték ki, több változást is végrehajtott. Az apátság gazdasági ügyeit maga intézte, nem engedett abba betekintést senkinek sem. Csak annyit engedett a korona megbízottjainak, hogy lássák, nem engedi elvinni az uradalom javait Sziléziába. A birtokok vezetőit leváltotta, alkalma-

¹¹² MNL VeML XII.2.a. C1765., BÉKEFI, 1896. 40., ALPÁR, 1942. 68. Már az 1790-ben tartott országgyűlésen is úgy döntöttek, hogy a zálogösszeg kifizetése után Zirc önállósítható, és az élére magyar apát nevezendő ki. BÉKEFI, 1896. 32.

¹¹³ BÉKEFI, 1896. 40–41.

¹¹⁴ MNL VeML XII.2.a. E2160.

¹¹⁵ MNL VeML XII.2.a. C1720.

¹¹⁶ BÉKEFI, 1898. 41.

¹¹⁷ GRÜGER, 2000. 94.

¹¹⁸ MNL VeML XII.2.a. C1768.

¹¹⁹ MNL VeML XII.2.a. C1774.

¹²⁰ MNL VeML XII.2.a. C1774., BÉKEFI, 1902. 509.

¹²¹ MNL VeML XII.2.a. C1776.

¹²² MNL VeML XII.2.a. C1822.

sabb embereket nevezett ki jószágkormányzónak, az addig lakatlan területeket pedig betelepíttette, hogy a termőföldeket teljes mértékben ki tudják használni. A szigorú szabályoknak és azok betartatásának köszönhetően sikerült az uradalomnak előteremtenie a függetlenséghez nélkülözhetetlen anyagi feltételeket.

Felhasznált források és irodalom

- MNL VeML = Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Vármegyei Levéltára, Veszprém
 XII.2.a. = Ciszterci Rend Zirc-Pilis-Pásztó és Szentgotthárdi Apátságának levéltára, Archivum vetus
- VFL = Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, Veszprém
 I.1.42. = Veszprémi püspöki levéltár, Egyházmegyei Hatóság iratai, Céhiratok
- CVV = KANÁSZ VIKTOR (szerk.). *A veszprémi egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1778–1779. II. Veszprém megye*. Veszprém, 2021. (A veszprémi egyházmegye múltjából 37.)
- NAGY, 2012. = NAGY Balázs Vince: *Padányi Biró Márton veszprémi püspök 1757-ben készített léleköszeírása Veszprémről. Forráskiadvány*. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 27.) Veszprém, 2012.
- ALPÁR, 1942. = ALPÁR LUCIÁN: *A zirci apátság függetlenítésének kérdése*. Bp., 1942. (Ciszterci Doktori Értekezések 84.)
- BARTÓCZ, 1980. = BARTÓCZ JÓZSEF: *A kézművesipari struktúra kialakulása Veszprém megyében a XVI–XIX. században. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 15 (1980) 203–224.
- BÉKEFI, 1896. = BÉKEFI REMIG: *A ciszterci rend története Magyarországon 1142–1896*. In: BÉKEFI REMIG (szerk.): *Emlékkönyv, melyet Magyarország ezeréves fennállásának ünnepén közrebocsát a hazai ciszterci rend*. Bp., 1896. 3–92.
- BÉKEFI, 1898. = BÉKEFI REMIG: *A pásztói apátság története. I. (1190–1702)*. Bp., 1898.
- BÉKEFI, 1902. = BÉKEFI REMIG: *A pásztói apátság története. II. (1702–1814)*. Bp., 1902.

- FORGÓ, 2013. = FORGÓ András: Az egyházi rend a szatmári megegyezés utáni országos politikában. In: FORGÓ András (szerk.): *Az 1712. évi pozsonyi diéta egy ciszterci szerzetes szemével*. Pannonhalma–Veszprém, 2013. (Fontes ex Archivo Sancti Martini editi I. / A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 32.) 7–63.
- GRÜGER, 1982. = GRÜGER, Heinrich: *Der Beginn der Union von Heinrichau und Zirc (1701–1752)*. Roma, 1982. (Analecta Cisterciensia 38.)
- GRÜGER, 2000. = GRÜGER, Heinrich: A henrichau apátok magyarországi vizitációi (1701–1810). *Veszprém Megyei Honismereti Tanulmányok* 18 (2000) 83–96.
- HORVÁTH, 1930. = HORVÁTH Konstantin: *Zirc története*. Veszprém, 1930. (Zirci Könyvek 1.)
- INCZÉDY, 1896. = INCZÉDY Dénes: A pécsi gimnázium története. In: BÉKEFI Remig (szerk.): *Emlékkönyv, melyet Magyarország ezeréves fennállásának ünnepén közrebocsát a hazai ciszterci rend*. Bp., 1896. 239–283.
- KASSUBA, 1896. = KASSUBA Domokos: Az egeri gimnázium története. In: BÉKEFI Remig (szerk.): *Emlékkönyv, melyet Magyarország ezeréves fennállásának ünnepén közrebocsát a hazai ciszterci rend*. Bp., 1896. 93–180.
- NAGYBÁKAY, 1963. = NAGYBÁKAY Péter: Veszprémi és Veszprém megyei céhpecsétnyomók. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 5 (1963) 185–219.
- NÉMETH, 2007. = NÉMETH Gábor: A zirci apátság könyvtárlománya a 18. században. *Magyar Könyvszemle* 123 (2007) 114–120.
- PISZTER, 1986. = PISZTER Imre: A magyarországi ciszterci rendtagok kiképzése. In: BÉKEFI Remig (szerk.): *Emlékkönyv, melyet Magyarország ezeréves fennállásának ünnepén közrebocsát a hazai ciszterci rend*. Bp., 1896. 311–328.
- TAMÁSI–LADÁNYI, 2000. = TAMÁSI Ivett – LADÁNYI Lingl József: *A zirci régió németisége. Das Deutschtum der Sirtzer Region*. Zirc, 2000.
- V. FODOR, 1984. = V. FODOR Zsuzsa: Zirc iparosai a 18. század végi és a 19. század eleji iratokban. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 17 (1984) 553–566.
- VISSI, 2005. = VISSI Zsuzsanna: A feudális kor forrásai. In: SZULOVSKY János (szerk.): *A magyar kézművesipar története*. Bp., 2005. 29–36.
- WERNER, 1986. = WERNER Adolf: A székesfehérvári gimnázium története. In: BÉKEFI Remig (szerk.): *Emlékkönyv, melyet Magyarország ezeréves fennállásának ünnepén közrebocsát a hazai ciszterci rend*. Bp., 1896. 181–238.

The developing Zirc during the separation process of the abbey

At the end of the 17th century, the Silesian Heinrichau abbey undertook to re-seize the Zirc estates: until 1814, the Heinrichau abbots were the supervisors of Zirc as well. Members of the first Zirc convent were all German speaking, and though they liked their chosen homeland and they even learned its language, the condition of regal approval for the monastery was the presence of Hungarian monks. The Hungarian noviciate was established due to political reasons. The monks needed to be educated, so the Cistercians attended the universities in Buda and Nagyszombat. During this period, the monks became the supporters of several grammar schools, therefore the senior students were applied as teachers at schools.

The independent Zirc Abbey was born as a result of a complex process. In the vortex of political events, Konstantin Gloger was elected as the last Heinrichau–Zirc abbot. Dávid Zsolnay, the general vicar of the Veszprém bishop, as the commissioner of the government and Antal Dréta, the new prior, played important roles in achieving the independence from Heinrichau.

The Zirc abbey became independent when the Prussian government dissolved the Silesian abbeys, including Heinrichau in 1810. Gloger asked the monarch to let him stay in Zirc, but he was only allowed to live on an honorarium in Hungary, outside the abbey's estates. Dréta's appointment as an abbot was delayed, since according to the earlier plans they wanted to merge the abbatial titles: Teofil Schumann, the abbot of Pilis–Pásztó died in 1809, and the friars wanted to have the Zirc prior as their prefect. The last Heinrichau–Zirc abbot died on 18 June 1814, so the legal obstacle for the Zirc convent to have a new prefect disappeared. Francis I merged the Cistercian abbey with Zirc as their centre and appointed Antal Dréta as the first Hungarian abbot. The monarch united the three abbeys.